

УДК 271.222(497.11)-732.2:929 Димитрије, српски патријарх(093)
327(497.11:470)“1913”(093)

Др Алексеј Тимофејев, ванредни професор Критичко издање научне грађе
Одељење за историју, Филозофски факултет, Београд
atimofej@f.bg.ac.rs

Извештај о путовању митрополита београдског Димитрија на 300-годишњицу руске царске династије Романов.¹

Колумбија универзитет у Њујорку, који чува архивску грађу кнеза Павла Карађорђевића, направио је и Архиву Југославије 2005. године поклонио 16 ролни микрофилмованих докумената заоставштине кнеза намесника.² Пошто је кнез регент скупљао не само властиту грађу већ и оно што је имало везе са славним данима прошлости династије и државе под њеном управом, у целинама архивског фонда постоји и нешто грађе која има шири историјски интерес. Између осталог, у целини фонда бр. II, која има условни назив „Документација кнеза Павла Карађорђевића настала од његовог рођења 15.03.1893. до убиства краља Александра I Карађорђевића 09.10.1934“, постоји документ инв. бр. 7, који се налази на ролни бр. 6 на снимцима 36–60. У напоменама у самом водичу стоји да документ потиче из Бечког архива. Он има кошуљицу Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien I., Minoritenplatz 1. На другој страни кошуљице постоји напомена на немачком „N. V. Beilage 15-18 und beim ...“ (Н. В. Допуна 15-16 и у ...), након чега стоје две нечитљиве речи. Претпостављамо да је то документ који је био заплешен у Првом светском рату и на тај начин се нашао у Бечу, одакле је његова копија и стигла код Кнеза Павла. Могућа су и друга тумачења како се документ нашао у Бечу. На кошуљци нема архивских ознака из Бечког или неког другог архива. На самом документу такође нема архивских ознака, али

¹ Чланак је резултат рада на пројекту „Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку (№ 47019)“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

² *Архива кнеза Павла Карађорђевића. Микрофилмска архивска збирка*. Водич АЈ, Београд, 2005.

ту је пагинација у облику од 75/526 до 75/548. Порекло пагинације није јасно. Могла је да настане и на Колумбија универзитету, а могла је и раније. У документима у истој ролни пре и после тог документа пагинација нема континуитет. Документ представља 23 стране збијено куцаног текста на ћириличној машини. Прекуцавао га је стручни дактилограф, пошто у релативно подужем тексту скоро да нема исправке. Текст има само једну рукописну исправку (пропуштени пасус), насталу вероватно у прекуцавању. Ово нас наводи на претпоставку да је реч о копији документа.

Руско-српски односи за време и уочи Првог светског рата релативно су добро проучени.³ Постоји и неколико веома прегледних зборника грађе који се баве друштвеним везама два народа на размеђи 19–20. века.⁴ Међутим, то писмо митрополита београдског Димитрија остало је потпуно непознато услед тога што се изгубило у ратним вихорима који су се срушили на Србију у минулом столећу.

Овај документ расветљује више тема. Наравно, он доприноси питањима из српске црквене историје. Из њега се назире много бољи однос митрополита Димитрија према Русији него што се могло очекивати. За разлику од својих претходника митрополита Михајла и Инокентија, осим студија у земљи, није студирао у Русији, већ у Француској. Познато је да је епископ нишки Димитрије био хиротинисан за време прогонства митрополита Михајла, и после његовог повратка у Београд из Русије (и уз помоћ Русије), повукао се са положаја и живео у Француској све до смрти. Ипак, очигледно, његов однос према Русији био је релативно позитиван. Занимљива је и позадина међусобних односа у православном свету 1913, коју историчари сматрају за годину апогеја руске царевине, која је истицала веру као основу своје идеолошке тријаде – на веома значајан за династију догађај стигао је само представник српске цркве, није било представника бугарске, румунске или неке грчке јерархије (у Атини или Истамбулу). Долазак антиохијског патријарха – православног Арапина, чврсто је везан са подршком коју је руска црква давала православном Дамаску у контексту јачања арапске јерархије (директно на штету хеленских клирика). Однос руског министарства иностраних дела према црквеном питању учитава се као утилитаран, са мало такта и обзира према верској компоненти.

³ Поповић, Никола, *Односи Србије и Русије у Првом светском рату*, Београд, 1977; Поповић, Никола *Србија и царска Русија*, Београд, 2007; Шевцова, Галина, *Руска добротворна помоћ Србији у ратовима 1912–1917*, Београд, 2010; *Руска војна помоћ Србији за време Првог светског рата*, приређ. А.Тимофејев, Д. Кремић, Београд, 2014.

⁴ *Русские о Сербии и сербах*, ред. Шемякин А. Л., Том I, Санкт Петербург, 2006; *Срби о Русији и Русима 1750–2010: Од Елизавете Петровне до Владимира Путина. Антологија*, приређ. М. Јовановић, Београд 2011; Москва – Србија, Београд – Русија, Том 3. *Друштвене и политичке везе 1878–1917*, приређ. А.Тимофејев, М. Перишић, Г. Милорадовић, А.Шемякин, Е.Иванова, Београд–Москва, 2012. година.

Овај документ ништа мање није занимљив у контексту распореда односа и друштвених настојања у вези са два трагична догађаја, који су се десили после ове посете, у пролеће 1913. године. Из документа се види широкогрудан и несесбичан приступ Србије српско-бугарским односима, назире се почетак затезања са династијом Петровића, која је почела да губи из вида општесрпски интерес али, најзанимљивији је однос према српским крајевима под хабзбуршком круном. Назире се настојање руског друштва да јача српско-бугарско савезништво, али се види и отворено и блиско признање неизбежности уједињења српских крајева у Аустроугарској са Београдом. Тај покушај намиривања бугарских амбиција у Македонији о трошку српских претензија на терену, уз обећање проширења власти Београда у западним српским пределима понајвише се испољио у првим месецима Великог рата. Ипак, приметно је да се са сличним идејама руско друштво носило још пре избијања рата. Те идеје нису могле а да не буду бремени предосећаји једног великог европског рата. Уосталом, покушај трговине територијама једне суседне државе може да буде оквалификован и много теже (због чега је документ вероватно и добио пажњу непознатог истраживача у Бечкој архиви).

Тај документ, који је лутао између Москве, Београда, Беча и Њујорка, представља занимљив прилог за историју руско-српских друштвених односа. Ту тему је веома дубоко развијао проф. др Мирослав Јовановић, који је пажљиво скупљао најразличитије и најопречније примере тих односа, за вишевековну историју богатих различитим континуитетима, потресима и неочигледним тежњама. Проф. др Мирослав Јовановић напустио је овај свет пре пет година. Успоменама на њега и посвећујемо нашу критичку публикацију извора.

Митрополит Димитрије,
Николи Пашићу, председнику Министарског Савета
и министру Иностраних Дела.

Београд, 25 априла 1913.

Част ми је поднети Вам овај извештај о своме путу у Русију, који сам према споразуму с Вама предузео, да бих могао у име наше цркве и народа учествовати у свечаностима прославе тристагодишњице Романовљеве Династије.

Као што Вам је познато, на овоме путу пратили су ме ректор богословије, прота Стеван Веселиновић⁵ и секретар београдског Духовног суда, Љубисав Поповић протођакон.

Одавде из Београда кренули смо се 15-ог, а у Петроград смо стигли 17-ог фебруара. Како је свечаност имала да отпочне 20-ог фебруара држањем панихиде

⁵ Стеван Веселиновић (?-1914), протојереј, завршио је Кијевску духовну академију, писац, професор и ректор Београдске Богословије 1893-1914. година.

(парастоса) свима умрлим члановима Династије, почевши од њенога оснивача до данашњег времена, врло је добро било, што сам у Петроград стигао два-три дана раније. Имао сам времена да се претходно упознам са надлежнима за свечаност достојанственицима црквеним и државним, да се мало одморим и да тачно сазнам поредак целе прославе, у којој је требало лично да заступам српску цркву и њену паству.

Лош од уласка у руску државу, на првој руској станици, званој „Граница“, руске власти и железнички чиновници почели су нам указивати сваку пажњу и предусретљивост. Ставили су нам на расположење удобна купеа у вагонима за одличне путнике, и побринули су се за неопходне наше потребе до Петрограда.

У Петрограду дочекала нас је српска колонија са нашим г. Послаником⁶ на челу, г. Владимир Карлович Саблер обер-прокурор Св. Синода,⁷ викарни епископ у име Петроградског Митрополита,⁸ и други црквени представници, надлежни државни чиновници, доста народа и настојатељ нашег подворја у Москви,⁹ који се ту придружио мојој свити и допратио ме у Москву. И мене и моју свиту по распореду црквених власти сместили су у подворју троицкосергијевске Лавре, где смо за све време бављења у Петрограду (до 1. марта) имали на расположењу све што нам је требало и били богато гошћени.

Ту у троицкоергијевском подворју чинили су ми званичне посете Оберпрокурор и сви архијереји, чланови Св. Синода, и други достојанственици, црквени и световни, а свима нима ја сам затим, заједно са својом свитом, враћао посете у њиховим становима.

Два дана касније приспео је у Петроград и Патријарх Антиохијски Григорије IV,¹⁰ с којим сам такође изменио посете. С њим и с руским архијерејима био сам од тада заједно у свима свечаним приликама, догод се свечаности по утврђеном програму нису завршила. Изузимају се чисто словенске установе и друштва, где сам био само ја почиван.

Свечаности, као што је напред речено, отпочеле су 20-ог фебруара у три часа после подне служењем панихиде за покој душа умрлим члановима Романовљеве Династије. На дан раније десио се један инцидент којим се смерало да се осујети значај мојега присуства приликом ове велике руске свечаности. 19-ог фебруара око подне дошао ми је наш посланик г. Димитрије Поповић и саопштио ми, како га је

⁶ Димитрије Поповић (1866–1940), српски дипломата и историчар дипломатије, посланик у Русији 1908–1912. година.

⁷ Владимир Карлович Саблер (1845–1929), руски државник, обер-прокурор Св. Синода руске цркве 1911–1915. година.

⁸ Митрополит Вениамин (Василиј Павлович Казански, 1873–1922), епископ руске цркве 1910–1922, стрељан 1922., канонизован 1992. година.

⁹ Михаило (Урошевић), архимандрит, игуман српског подворја у Москви 1906–1914. година.

¹⁰ Григориј IV (Гантос Георги Хадад, 1859–1928), патријарх Антиохијске православне цркве 1906–1928. година.

министар спољних послова г. Сазонов¹¹ позвао к себи, и учинио му представку да ја свечаностима само присуствујем као уважен гост, али да не узимам учешћа у чинодејствовању. То је, вели, захтевао бугарски посланик Г. Бопчев,¹² пошто је на путу и рушчушки Митрополит Василије,¹³ који неће чинодејствовати, па да би због тога добро било, да и ја из братске пажње према њему не чинодејствујем. Господин Поповић ми рече, да је на тај предлог министров одговорио да тако што не сме никако да буде, јер сам ја са знањем и црквених и државних руских власти дошао у Русију, да као архијереј и поглавар аутокефалне српске цркве лично учествујем поглавито у црквеним службама. Ако Митрополит Василије дође, ми немамо ништа против тога, да и он учествује у тим службама. Г. Сазонов био је на то љут и рекао је г. Поповићу да не зна шта ће да чини, јер Митрополит Василије не може да учествује у црквеним службама, што би томе замерила цариградска патријаршија, а може бити и Патријарх Григорије, који бугарску цркву и њене архијереје сматра за шизматичке. У осталом рекао је Г. Сазонов, то је посао Г. Саблера, па како са њим удесите.

На ово саопштење ја сам нашем г. Посланику одговорио, да је његово резновање пред Г. Сазоновом било сасвим правилно, Умолио сам га да одмах иде, Г. Саблеру и да му каже, да се ја никако не могу одазвати тражењу Г. Сазонова, и да могу остати у Петрограду само тако, ако будем учествовао у свима богослужењима, како је раније већ и споразум учињен. Не буде ли тако могуће, нека ми се одмах одговори, да би се могао благовремено вратити у Србију, и тамо у својој катедрали на дан свечаности служити и молити се Богу за руски Императорски Дом. Ако г. Саблер може учинити да ја не изостајем из распореда црквених служба, онда овај инцидент нека остане у тајности, и нарочито новинарима, који једнако око нас облећу нека се о њему ништа не казује. Чим је г. Поповић саопштио Г. Саблеру на чему ради бугарски посланик преко министра спољних послова, г. Саблер је одмах одговорио: нека Г. Митрополит Димитрије буде сасвим спокојан, и нека га ни најмање не узнемирује такво неумесно тражење. Он ће учествовати у свима црквеним службама и свуда заузимати место, које његовом рангу одговара.

Према овоме ја сам остао у Петрограду и чинодејствовао сам заједно са осталим архијерејима 20-ог фебруара на панихиди и 21. фебр. на свечаној литургији и благодарењу. И једној и другој богомољи био је присутан Император, цео Императорски Дом, дипломатски кор и најодабранији представници из целе империје. И на овим богомољама, и на другим свечаним састанцима, прво место заузимао је Антиохиски Патријарх Глигорије, друго место заузимао је Митрополит Петрог-

¹¹ Сергеј Дмитријевич Сазонов (1860–1927), руски државник и министар иностраних дела 1910–1916. година.

¹² Стефан Савов Бобчев (1853–1940), бугарски правник и државник, посланик у Русији 1912–1913. година.

¹³ Василиј (Васил Михајлов, 1847–1927), бугарски епископ, митрополит Доростоло-Чрвенски (рушчушки) 1899–1927. година.

радски и Председник руског Синода Владимир¹⁴, а треће место заузимао сам ја, као поглавар српске аутокефалне цркве. За мном су заузимали места остали руски архијереји, између њих и митрополити, од којих су неки били и старији од мене по посвећењу и по годинама службе. Уза ме учествовали су на тим службама међу осталим свештенством и моји прагиоци, архимандрит Михаил настојатељ српског подворја, прота Стеван Веселиновић ректор богословије и протођакон Љубисав Поповић секретар дух.[овног] суда.

О покушају да се мени спречи служење није нико ништа сазнао. Бугарски Митрополит није ни долазио у Русију. У нашем посланству мисле да зато није долазио, што се мени није могло спречити служење, а он сам не би могао служити, те би на тај начин у његовој личности био унижен углед бугарске цркве. У Петрограду су бугарски пријатељи очекивали да Митрополит Василије стигне макар и после свршених црквених свечаности, али ни тога није било, по свој прилици што је бугарска Влада увидела, да би његов закашњели долазак и изузетан положај међу архијерејима падао свету у очи, и да би може бити и штампа том приликом прокљувала о покушајима шта је иза кулиса рађено, да би његово присуство имало исправан изглед.

Изгледа да су баш из словенофилских кругова најистакнутији људи жељно очекивали, да им дође и бугарски изасланик у лицу Митрополита Василија. Желели су да на њиховим скуповима будемо и ја и Митрополит Василије. Па како код њих влада уверење да између Срба и Бугара постоји суревњивост, па чак и мржња, нашли су за потребно да ми на особито деликатан начин наговесте, како би било лепо и од особите важности да заједничку словенску ствар, кад бих се ја на састанцима понашао према Митрополиту Василију братски и пријатељски. Мене је овако наговештавање непријатно изненадило, и одмах сам одговорио господи која су ми тако говорила, да се ја чудим одкуд код њих то мишљење о тако рђавим односима између Бугара и Срба. Пре свега ни у колико не стоји у ствари да Срби мрзе Бугаре, јер смо ми баш у овом рату делом показали да их сматрамо за праву браћу своју. Учинили смо им помоћ у свему чим смо могли, па се ето баш у том моменту наша војска заједно са њиховом налази под Једреном, да овај град осваја не за нас, него за њих. Истина је да у њиховој интелигенцији има таквих шовиниста, који неће да знају ни за какво братство, и који би желели да нам све отму. Ми пак који смо с великом муком сами стекли своју државу и многу крв за њу пролили, ради смо, да то што смо тако скупо стекли наше и остане.

У осталом, прост народ, и код нас и код Бугара, није ни у колико тесногруд, него сматрају један другог за браћу и братски један другог предусрећу. А и у језику није велика разлика и један другог разумеју. Ја лично тако исто сматрам да су Бугари и Срби један народ са две историје, и сваки ми је Бугарин мио као брат, те бих и Митрополита Василија, ако се са њим састанем братски загрио, не само

¹⁴Митрополит Владимир (Василиј Никифорович Богојавленски, 1848–1918), руски епископ и петроградски митрополит 1912–1915., на челу Св. синода 1912–1917., убијен 1918, канонизован 1992. године.

као архијереја, њего и као брата Бугарина. По моме мишљењу руски су државници погрешили, што су у своје време, после проливане руске крви на Балкану, стварали још једну нову слабу балканску државу словенску. Боље би било да су ту државу ујединили са српском државом, која је небројено пута дотле засведочила своју оданост према Русији. Тако би словенски елеменат био силно ојачан на Балкану, и био би у свако време поуздана снага за општу словенску ствар. А овако дато је пространо поље суревњивости између младих и слабих братских држава, и дат је мах словенским непријатељима да између њих плету интриге и да их завађују у корист своје експлоататорске и освајачке политике. Ну ја се ипак надам да ће од сада, после заједнички проливане крви за заједничку ствар, братска љубав између Срба и Бугара све више јачати, и да ће савез између њих остати сталан, а можда и уједињењу довести. На овоме треба да раде и руски државници и родољуби, а да се не стављају на страну једних или других посебице. У осталом ја поуздано знам, да ако би по несрећи после овако славних дана заједнице ипак настало непријатељство између Срба и Бугара, да то не би били Срби који би га први отпочели.

Српски народ није никада био груби егоист, већ је према сваком, а нарочито према својој браћи био искрен пријатељ и витез.

Али држим да ће сваки пријатељ, слоге између браће увидети, да у данашње време, кад су многобројни непријатељи устали да српски народ оштете, и да му што више отежају опстанак, мора и он повести рачуна о својим животним интересима и устати у њихову одбрану против свију непријатеља, па ма ко они били. Српски народ није ни у чему лошији од осталих народа на Балкану, а притом много је страдао и много жртава поднео и за себе и за друге, па је право да сад и он има јаку и напредну државу. Нужно је да српски народ буде у том помогнут од стране Русије и због тога, што ће он и одсада бити свакад на ударцу најсилнијих словенских непријатеља.

Овакав разговор имао сам потребу да водим у неколико прилика са људима који се интересују словенском политиком, поглавито у Петрограду, а било га је и у Москви и Кијеву. Али сам свуда код истакнутијих пријатеља словенства ипак запазио неко страховање, да се ми и Бугари не волимо и да смо ми Срби томе криви. Признају да су наше аспирације праведне, али да би ипак требало да ми чак нешто и попуштамо, само да Бугари изађу из овог рата што већи и што моћнији. Бугари, веле, сада довршују своје уједињење и немају више где да се шире, а ви имате Босну са Херцеговином, имате Далмацију, Хрватску, Банат и т.д.

Из оваких резонавања, која су готово код свих Руса заједничка, ја сам запазио, да су они сви без разлике још и сада под сугестијом идеја Сан-Стефанског уговора. Они сви и сада мисле, да Бугарска треба да буде онако велика и у оним границама, које је тај уговор обележио, макар то било и на нашу штету. Они верују да би на тај начин, макар и закашњено победила њихова државна политика.

Сем тога сви сматрају бугарски народ као најбољи на Балкану, и као своје мезимче, коме се мора чинити све што уважели. Од људи војеног позива слушао сам непосредно, да су Бугари необични јунаци и да њихове победе задивљују свет. Али је то тако и морало бити, јер су њихове војсковође ученици руске војене шко-

ле. Преко Бугара руска војена школа победила је школу немачку, пошто су турске војсковође ученици ове школе. О нашим победама они говоре такође с признањем, али не са онаквим ентузијазмом као о бугарским.

Сем овога, велики део руски политичари сматра, да су Срби по политичким наклоностима много ближи Аустрији, него Русији. Због тога баш и у овим садашњим приликама, у којима је цео српски народ против Аустрије због њене насилне политике према нашем националном задатку, многи Руси имају много мање симпатије према нама, него према Бугарима. Бугари им изгледају више своји, него ми, баш и кад их вређају. Имао сам муке да неке од њих уверим, како Срби и ако су непосредни суседи са Аустријом, ипак они од кад су добили своју државу ни једну другу државу не мрзе толико, колико Аустрију, због њене лицемерне политике према српском народу. А што наше непосредно суседство са Аустријом доноси да с њом имамо ближе трговинскоекономске везе, такве везе има са том државом и Русија. Фаталитет је, говорио сам им, у томе, што се ви Руси врло мало трудите да Србе изближе познате, и да са њима хватате и друге везе, сем политичких.

Из свега овога што сам доведе рекао, као и из другог што сам сазнао за време свога кратког бављења у Русији изгледа ми да Руси имају неправилно мишљење о нама и о нашим суседима, што смо у неколико били доиста ометени у напредовању због унутрашњих потреса а за тим што у руској престоници и у другим њеним центрима постоји организована пропаганда, којој је задатак да шири рђаво мишљење о српском народу и да побије вредност нашим успесима у култури, привреди и војној подобности. Због овога моје је мишљење, да би требало да и ми имамо људе, који би на време обавештавали Русе и нихову штампу о нашим правим успесима у свима правдима нашег државног живота, и брзо и енергично сузбијали лажне вести, које непријатељи о нама шире.

Ја сам се трудио да својим личним држањем за време бављења у Русији паралишем погрешно веровање, да смо ми непомирљиви непријатељи Бугара. На више свечаних скупова где су и Бугари присуствовали, ја сам нарочито захтевао да ми их преставе, па сам се с њима здравио и пријатељски разговарао о нашим заједничким задацима и борби с непријатељима. Свуда је здрављење с њима, по руском обичају било пропраћено међусобним љубљењем, пошто су ме најпре целивали у руку. При посети разних завода и школа захтевао сам те су ми уз васпитанике Србе приводили и Бугаре. Све сам их заједно примао као своју децу, разговарао с њима и давао им савете за вредноћу у пословима и добро владање. А кад је био један велики црквеноуметнички скуп, на који ме позвало нарочито изасланство, и на коме су певане црквене и патриотске песме, после руске химне певана је из пажње према мени наша химна и то трипут узастопце, уз бурни аплауз скупљена света. Тим требало да буде свечаност завршена, али сам ја призвао г. Саблера Оберпрокурора и рекао му да је програм светковине остао крњ, и да треба да се одмах допуни, ако хоћемо да свечаност носи потпун словенски карактер. Кад ме је г. Саблер упитао шта је то што још програму недостаје, рекох му: још бугарска химна. Ова моја примедба поздрављена је громким одобравањем, и сав скупљени свет окрену се мени кличући ми српски „живио!“ Бугарска је химна одмах отпевана, и оно Бугара што их је било

на скупу прилазили су ми и целивали руку. После овога Руси су престали правити алузије у мом присуству о некој бојазни од неслоге између Срба и Бугара, у којима се обично само на Србе бацало подозрење.

Оних свечаних дана било је у Петрограду, а по том и у Москви више научних и уметничких скупова, и њихови приређивачи увек су долазили к мени с молбом, да и ја тим скуповима будем присутан.

И ако су ови скупови бивали готово сваког вечера и трајали дубоко у ноћ, одзивао сам се позивима да бих задовољио наше пријатеље. Али су од свију ових скупова за нас Србе били од особитог значаја скупо ви словенских добротворних комитета, како у Петрограду, тако и у Москви, и у Кијеву. Као што је познато ови комитети дају тон и правац руској националној политици према осталим словенским народима. Чланови су ових комитета елита рускога друштва: генерали, сенатори, посланици Думе, професори и научници од гласа, новинари, трговци и други интелегентни људи. Угледне госпође из првих породица такође су чланови ових комитета.

У Петрограду је сазван нарочити састанак комитета мени у почаст, и уступљено ми је председничко место. А председник је комитета генерал Петар Димитријевић Паренсов,¹⁵ командант Петерхофа. Сала је била препуна најодабранијег света. Био је и наш посланик, а од Бугара био је секретар њиховог посланства са госпођом, која је кћи бугарског министра Љуцканова. Била је и госпођа генерала Паренсова са ћерком, и госпођа пок. генерала Черњајева¹⁶ са кћеркама. Ту су ме изабрали за својег почасног члана и предали ми диплому. Дали су ми одмах и прилоге око 3.000 рубаља у један чек од 5.000 рубаља за наше сиромашне ратнике и њихове породице. Како је састанак био пропраћен закуском, биле су и здравице од стране председника здравље Срба, српског Краља и војске и за здравље моје. Ја сам наздравио руском цару и племенитом руском народу, који тако топло осећа за своју словенску браћу на југу, и својим обилатим прилозима много доприноси да се невоље садашњег крвавог рата ублаже. Изјавио сам наду, да ће савез између два братска народа остати сталан, и да ће браћа Руси настати да се тај савез одржи неповређен. Говорио сам даље, како је словенска раса у Јевропи најпитомија и најблагороднија, те је због тога предусретљива према свима, који јој се као пријатели показују. Туђини пак који их окружују, на супрот током словенском карактеру, веома су себични, и у овакој прилици експлоатишу доброту њихова срца. Није један пут било да су се себични непријатељи користили безазленошћу Словена, па их редовно потискивали и на њихову штету јачали. Време би било да Словени то увиде, па да се више ни у којем случају не поверавају туђинима, већ да траже потпоре само једни у других. Ако Бог да те балкански Словени ојачају и остану стално у заједници, онда ће они с Русима бити довољни сами себи и имаће своју судбину у својим рукама.

¹⁵ Петр Дмитријевич Паренсов (1843–1914), руски генерал, бугарски војни министар 1879–1880., активни учесник словенофилског покрета.

¹⁶ Михаил Григоријевич Черњајев (1828–1898), руски генерал, главнокомандујући српске војске у Српско-турском рату 1876–1877. Са супругом Антонином Александровном Вулферт се оженио 1866. И добио је седморо деце.

Ове су се мисли допале многима који су ме слушали, али је понеко од њих примећивао, да је баш Русима најтеже да се отму од туђина, пошто су се ови код њих угњездили и притисли све изворе руске снаге и богатства и све положаје, са којих би требало водити самосталну словенску политику. Сад смо, веле, ми у својој сопственој кући као у кући туђој. Овим су сви руски патриоти циљали на старе германске породице, које воде порекло од оних Германаца, који су пре више столећа доведени на високе државне положаје у Русији, па су и сада готово махом њихови потомци на таквим положајима. Даље, оваком жалбом они мисле на читаве масе немачких досељеника, који се почев од западне границе руске све више шире ка истоку, и заузимају и експлоатишу читаве крајеве, потискујући словенске елементе. У унутрашњости Русије сва су велика предузећа, као трговине, фабрике и т.д. у њиховим и јеврејским рукама. У самој Москви, срцу Русије, ти су туђини ухватили корена. Нема готово ни једне веће трговине у свој древној руској престоници, а да она није или потпуно немачка или да у њој није бар члан какав Немац. Ту у Москви, веле све се више губе богати Руси, а њихова места сваким даном заузимају ти улезни, који су као и у другим местима главни унутарњи непријатељи руске државе, и управо руковође завера и потреса у њој. Држава се руска, веле, због њих осећа немоћна да самостално поведе велико дело словенско.

Како раније нисам знао да је овако јака и опасна најезда туђинска у Русији, није ми било по вољи што сам ово чуо, али сам ипак руским родољубима одговорио, да не треба да очајавају, већ да се живо и сами прихвате посла и да своју судбину прихвати у своје руке. Пре свега, старе германске породице, које и сада дају људе за високе државне положаје нису ни уколико опасне по словенску ствар, јер оне и ако носе германска имена, одавно су се пословениле и словенски мисле. А Руси сами, ако хоће да се отму од туђина, нека се сами темељно спремају за државне послове, а кад већ на њима буду, нека буду до крајности истрајни и савесни. Осим тога треба нарочито да васпитају читаве масе народне у свима пословима привредним и у трговачкој окретности. Треба, дакле, да се сами прихвате оних послова који су сада у рукама туђинаца, и да их раде са онаком енергијом, са каквом их они раде. Фабрика и разна техничка предузећа, којима се странци богате, треба сами да подижу уједињеним руским снагама и капиталима. Ово треба много пре да отпочну, док је још у њиховим рукама огромно богатство, које су наследили од својих предака.

Изнео сам им за пример наше малене према њиховим капиталисте, који су са успехом отпочели код нас полагати основе индустрији. Упознао сам их и са радом „Српског Привредника“ и Земљорадничких Задруга, које установе необично много доприносе подизању наше просте масе и еманциповању нашег народа од туђинаца. Они су се радовали томе, што су чули о тим нашим установама и о предузимљивости наших капиталиста, али су одмах додали како је код њих, а нарочито код њихових племића, у чијим су рукама коренита богатства, немогуће изазвати такву предузимљивост. А прости народ сав је у рукама јеврејских зеленаша, који га трују пићем, на разне га начине деморалишу и отимају му и последњу копејку. Но то сам им одговорио, да би требало да њихови родољуби настану, да се свуда код њих организују задруге за самопомоћ и са задатком да избављају прост свет

из руку грабљивих трговаца и зеленаша. Рекоше ми да је на југозападу Русије, у Виленској губернији тако што отпочео један архимандрит, по имену Виталије,¹⁷ и многа села у том крају отео из руку јеврејских зеленаша, али су ови свом снагом настали да га како било отуда уклоне, а народне касе, које је он основао, да униште. Кад сам у повратку за Србију успут походио Почајевску-Лавру, нашао сам тамо и овога родољуба духовника архимандрита, и похвалио његов рад. Видео сам да га прост народ јако уважава, и да према њему осећа велику приврженост.

За време бављења у Петрограду, у току саме свечаности био сам у непосредној близини Цара и његове породице два пута, у саборним храмовима: Петропавловском 20-ог фебруара у 3 часа по подне, кад је време панихида, и Казанском 21-ог фебруара, у 12 часова на подне, кад је вршено благодарење после свечане литургије. У три часа по подне овога другог дана, који је био главни дан свечаности, био је свечан званичан пријем у зимском Дворцу. Цар је тада, окружен својом породицом и највишим достојанственицима Империје, примао виђене личности, представнике страних држава и изасланике монархијских приврженика из целе простране царевине. Од духовних личности први је предстао Цару Антиохиски Патријарх Григорије, и у име поздрава од стране своје цркве и пастве поднео му адресу на арапском језику с прилогом превода на руски, а у име благослова предао му је једну малу дрвену икону из V века. Одмах после Патријарха предстао сам Цару ја, па сам му кратком речи изјавио, да сам као поглавар српске цркве сматрао за своју свету дужност, да по одобрењу Његовог Величанства Краља Петра дођем лично на овај радосни празник прослављене Романовљеве Династије и њене моћне благодарности коју дугује српска црква и народ и Дому Императорском и братској царевини. Пошто сам на светим службама заједно с руским јерарсима принео топле молитве за здравље Цара и Његова Дома, сада ево и лично ступам пред Његово лице и подносим му адресу, у којој је изражено признање српске цркве и народа за сва добра која су има у току више столећа чинили и Његов Дом и Његова држава. Уз адресу, рекох, подносим његовом Величанству на благослов још и икону великог српског светитеља Св. Саве. Његово Величанство Цар заблагодарио је српској цркви и њеној пастви на овој за Њега драгоценој пажњи. Запазио ме је, вели, да сам учествовао на богомољама и срдечно ми благодари, што сам се потрудио, да ради тога предузнем тако даљан пут. За тим се Цар прекрстио и целивао икону Св. Саве, а по том је узео и икону у адресу из мојих руку и предао их својим ађутантима, а мене је пољубио у руку. У исто време и ја сам Нега, по руском обичају пољубио у руку. Узајамно љубљење руку бива у Русији између архијереја и свију чланова царскога Дома, па и између самих архијереја, кад се после дужег расанка састану.

То је било моје треће виђење с Царем и Његовом породицом. Икона Св. Саве коју сам Цару предао рађена је у Москви. Израђена је врло лепа и богата је позлатом украшена. Архимандрит Михаил старешина нашег Подворја водио је надзор и старање над израдом иконе. Адреса, од које овде прилажем један примерак,

¹⁷Виталиј (Василиј Иванович Максименко, 1873–1960), руски епископ, истакнути учесник православне мисије у русинским земљама 1902–1934. година.

написана је на српском језику, а штампана је на пергаменту и богато увезана у нашој државној штампарији. Цару сам је предао са руским преводом. После мене примљен је био код Цара колегијум руског Св. Синода, а за тим редом представници разних неправославних и нехришћанских цркава, за тим велики достојанственици државни, војени и цивилни и т.д. Свечаности се завршиле 24. фебруара великим званичним ручком, који је био тога дана у осам часова у вече. На овај ручак био сам позван и ја. Званица је било око 4000. Ја и Патријарх Антиохиски и највиши црквени достојанственици руски имали смо места за столом спрам Цара и најближих чланова Његове породице. То је било моје четврто виђење с Царом и Његовом породицом.

После овога ручка нисам се више нигде виђао с Царем, ма да сам остао у Петрограду још четири дана. Желео сам да Цару предстанем и у нарочитој засебној аудијенцији, али се за то нисам смео јавити, што је тих дана била велика навала од представника разних установа и корпорација из целе простране руске Империје. Поред тога и Царева кћи Татијана¹⁸ изненада се разболела од трбушног тифуса, те је због тога Цар са целом породицом напустио Петроград и одселио се у Царско Село. Изгледало ми је, да ми због свега тога аудијенција, ако је затражим може бити одложена за подуже време, а ја сам међутим журио да посетим још Москву и наше тамошње Подворје, па да се што пре вратим у домовину, на коју оних дана изгледало је да ће Аустрија да нападне оружаном силом чега су се бојали и многи виђени Руси, знајући да нам Русија у то време не би могла протети у помоћ. Стога сам одустао од тражења ове аудијенције, а уместо тога умолио сам Оберпрокурора, да Његовом Величанству изјави моју топлу захвалност на високој пажњи и одликовању, и да му достави о мојим зебњама за догађаје око наше отаџбине, због којих морам журити да се натраг вратим. Уједно сам умолио Г. Оберпрокурора да се постара, да се на сваки начин Цару прочита адреса коју сам му предао. Г. Оберпрокурор рекао ми је, да ће се и моја и друге адресе Цару прочитати и увести у званични списак, састављен за успомену на ову свечаност. А што се тиче мога предстанка Цару, и сам је мислио да ми скрене пажњу на прилике које су у Двору настале због принцезине болести, и због којих мучно би било тачно одредити кад бих ја могао од Цара бити примљен.

И тако уместо нарочитог виђења с Царем, настао сам да оно два-три дана, колико ми је још остало за бављење у Петрограду, употребили на састанке са другим људима од високих положаја у држави, и нарочито с пријатељима нашег народа. Мислио сам да потражим састанак са Министром иностраних дела, али ми рекоше, да је он баш тога дана због слабости отишао изван престонице, и да се незна тачно кад ће се натраг вратити. У нашем посланству мислили су, да би се овај министар мучно и решио на састанак са мном, после онога његовог захтева коме се ми нисмо одазвали. Стога сам ја у место састанка с њим затражио преко Г.

¹⁸Татјана Николајевна (1897–1918), Велика кнегиња, ћерка руског цара Николаја II, стрељана 1918., канонизована 1981. године.

Саблера Оберпрокурора састанак са председником министарства Г. Коковцевим¹⁹. Г. Коковцев се моме тражењу радо одазвао и примио ме 28. фебруара у своме кабинету у министарству. У заказано време наређени су били чиновници, да ме дочекају на самом уласку у министарство, и да ме доведу до министрова кабинета. Поздрав са министром био је опет по руском обичају. Пошто ме је пољубио у руку, љубили смо се у лице. Тако је било и при растанку. Одмах сам познао да му је било по воли што се могао са мном састати. Можда је мислио, да сам ја дошао у Петроград колико ради богомоље из почастии према Императорском Дому, толико и ради политичке оријентације о нашим стварима на Балкану.

Пошто сам се са њим поздравио и заузео понуђено ми место, рекао сам му да сам сматрао за особито пријатну дужност, да се са њим, као са шефом Владе и моћне братске Империје састанем у овим значајним данима и за Русију и за нас народе на Балкану. На овом састанку прва ми је дужност, да преко њега топло заблагодарим руској влади, како на срдачном пријему и пажњи, која ми је у Русији указана, тако и на оним многим добротинствима, којима је и руска Влада и руски народ потпомагао своју млађу браћу у садашњем тешком рату. Од ових добротинстава многа од оних, која су намењена српским ратницима, прешла су преко мојих руку, пошто сам ја у Србији председник Главног Одбора који се стара да помогне сиромашне борце и њихове породице, те према томе могу најбоље знати колика је вредност тих добротинстава.

Ову моју изјаву саслушао је Г. Коковцев са приметним задовољством, али се видело, да му је она била zgodно дошла, да увече са њом отпочне политички разговор, с тога је овако одговорио: Да, ми чинимо све што можемо да олакшамо судбину наше браће, и да их подржимо свом снагом ауторитета наше државе. Положај вас Срба доиста је тежак, и да Вам није наше помоћи, каже како би испала ваша ствар при свеколиким успесима у ратној борби. Али и ви треба да будете умерени, и да се задовољите са оним, што се у овако мучној политичкој ситуацији може добити. Знате ли ви, како је крупно било питање о Санцаку у јевропској општој политици? Изгледало је да због аустријских претензија Санцак никад неће бити српски, али се ето Аустрија, благодарећи нашем настојавању измирила с тим, да вас тамо остави на миру, те сте сада у додиру с Црном Гором, а од колике је то вредности и сами знате. Аустрија је сем тога попустила и у питању Призрена и Дебра, па је и те градове оставила вама. А сада изгледа ми, ма да још не могу позитивно тврдити, да ће вам и Ђаковицу оставити. Ви незнате са колико се муке све то откида, па ипак ето изазивате нове компликације, које Вам могу нахудити. Зашто шаљете војску под Скадар, кад се већ о њему зна где ће остати? Сад је доцкан да се око њега какве операције предузимају. Скадар у осталом и није неопходно нужан Црној Гори, а њој ће се дати у накнаду сва плодна земља око њега. Тако исто Ви хоћете пошто било да Драч остане у вашој својини и да имате један појас земље кроз Албанију до драчког пристаништа због железнице, а ја налазим да и у томе грешите. Много

¹⁹Коковцов Владимир Николајевич (1853–1943), руски државник, руски премијер 1911–1914. године.

је боље за вас, кад већ Драч не може бити ваш, да вам тај пролаз гарантују и да га чувају велике силе, него ли да се сами око њега непрестано крвите са Арнаутима. Ма ни од албанске државе не треба да се много плашите, јер ће се осим вас са њом додиривати и Грчка и Бугарска, које су вам савезнице, па чим се штогод у Албанији отпочне против вас, и оне ће вам прискочити у помоћ. Уопште не треба ситних ствари стављати на коцку велике успехе, који су се за сад могли постићи. Доћи ће време, кад ће све на што имате права бити ипак ваше. Ма чинимо све што можемо да вам помогнемо, па ћемо вас помоћи, да дођете и до зајма, који ће вам бити потребан, да после ратне исцрпљености ојачате своју привредну снагу. Савез нужно је да остане и даље, јер ћете сви на Балкану само тако бити јаки и остати чињеница, о којој се мора водити рачуна.

Г. Коковцев завршио је овим свој говор, и ја сам га онда замолио за реч, па сам онда ово изјавио: Мој долазак у Петроград и Русију није имао никако други циљ, него да као поглавар српске цркве учествујем у богомољама ове значајне свечаности, те да на тај начин изразим благодарност српске цркве и српског народа за сва добра, која нам је чинио руски императорски Дом и руска Империја. Такав циљ мојега доласка изражен је и у адреси, коју сам предао Његовом Императорском Величанству у руке. Али кад ме је Његово Високопревасходство Г. Министар Председник почаствовао саопштењима, која се тичу судбине целог српског народа, ја сам му на томе веома захвалан, и молим га да саслуша моје лично мишљење о њему оном што ми је рекао.

Пре свега Његово Високопревасходство треба да има на уму, да је српски народ у овоме рату напрегао све своје силе, да би једном и он дошао до своје слободе и својега права на културан живот. Ове оно што сада наша војска држи, она је добила у часној борби. И стога кад се сада говори хоће ли поједина места, као Ђаковица и Дебар да остану у поседу наше државе или ће се она неком другом уступити на штету наше безбедности и наших виталних интереса ја и ако не знам шта наши државници о том мисле, држим на сигурно, да та места може неко од нас узети само после нове крваве борбе. Ова места од нас, као и Скадар од Црногораца оти-мају се као згодне стратегијске тачке, да из њих будемо сваки дан на разбојнички начин нападани, те да никад немамо времена да се на миру развијамо и снажимо. Ваше Високопревасходство види из садашњих крвавих бораба око Скадра каква је то тврдиња, и какву непрекидну опасност може представљати за Црну Гору, па и за Србију, ако остане у рукама разбојничке најамничке државе. Зато Србија шаље своју помоћ братској Црној Гори, као што је шаље и другим својим савезницима. У Србији и Црној Гори као што знате један је народ, који и једну и другу државу сматра као једну кућу.

Ми знамо колико Русија чини за нас у овим мучним данима, и знам колико и она има непријатеља, па неби ни желели да због нас угази с њима у рат и истроши своју снагу, која је потребна за велике одсудне дане целом словенству, а који дани по свему изгледу нису више далеко. Али се нама чини, да би моћна Русија могла ипак нешто боље помоћи нашу ствар, кад не би тако много попуштала аустријском цинизму. Плашећи јевропске силе општим ратом, Аустрија је нас Србе највише

оштетила. Отимајући од нас освојену Албанију њој је главна намера да се она сама тамо угнезди, и да нас тако се свих страна опколи и спречи нам излазак на море, без чега нам нема самостална живота. Ми знамо да Русија воли и штити обе нејаке српске државе, па нам зато и јесте чудно, што допушта да нам Аустрија чини оволике неправде.

Нама се обично говори: доћи ће време разрачунавања са Аустријом, па ћете тада и ви добити све што је ваше. Али ми знамо да и Аустрија води рачуна о приближавању тога времена, и да се баш зато и труди да нашу српску снагу стезањем са свих страна угуши, те да јој у одсудним тренуцима не будемо опасни. Зато је она узела Босну и Херцеговину, зато крњи наше ратне тековине, зато ствара Албанију. Зна она да хватајући на овај начин позиције према српству, да их у исто време хвата и према целом Словенству.

Понављам, Ваше Високопревосходство, да ја нисам ни какав политичар, и не знам какве су намере наших државника, али Вас могу уверити, да је овако, како Вам ја сад говорим убеђење свију патриота у Србији. Зато Вас молим, да са својега високог положаја, а од стране моћне словенске Империје, учините колико год можете, да се наше слутње не остваре и да од нашег преко мере напаћеног племена одбијете опасности које му прете. Г. Коковцев ми је одговорио, да Русија зна своје дужности према својој браћи, и да стога не треба много да очајавамо. Ја сам се за тим с њим опростио, и он ме је испратио до узласка из предсобља његова кабинета.

Пре ове посете, а пре и после дана главне свечаности сматрао сам за дужности да посетим у њиховим домовима све наше пријатеље у Петрограду, који су ма чим нашу земљу задужили, или са њом стоје у пријатељским везама. И тако двапут сам посетио, кћер нашега Краља, Њено Височанство Књегињу Јелену Петровну²⁰ и њеног супруга Књаза Јована Константиновића.²¹ Они су ми се обоје веома обрадовали, подуже ме задржали у пријатном разговору, интересујући се о текућим питањима наше оцабине. При расанку провели су ме још и по својој палати, Мраморном Дворцу, и показали све знаменитости у њој.

Затим посетио сам Књагињу Стану,²² кћер Краља Николе Црногорског. И она ме са особитом пажњом предусрела и са мном се разговарала о ондашњим ратним приликама у обе српске земље. Кад ме је запитала колику смо помоћ послали Бугарима, одговорио сам јој око 70.000 јер пред мој полазак из Србије било се чуло да је под Једрене послата и трећа наша дивизија. Изгледало ми је да јој није било право што толику помоћ шаљемо Бугарима, док је из новина тих дана могла читати да смо Црногорцима упутили око десет-дванаест хиљада.

²⁰ Јелена Карађорђевић (1884–1962), ћерка српског краља Петра I, супруга Великог кнеза Иоана Константиновича.

²¹ Иоан Константинович (1886–1918), велики кнез и унук руског цара Николаја I., стрељан 1918, канонизован 1981. године.

²² Анастасија (Стана) Николајевна (1868–1935), ћерка црногорског кнеза Николе, а од 1889. супруга војводе Георгија Максимилијановича Лајхтенбершког (1852–1912). Развела се од мужа 1907. године и удала за великог кнеза Николаја Николајевича (1856–1929).

Осим ових посета високим личностима, сродницима царског и српских Краљевских домова, чинио сам посете и свима главним радницима добротворних установа, које су шиљале билату помоћ Одбору за помагање наших сиромашних ратника и њихових породица. У такој намери ишао сам дому Петра Димитријевића Паренсова генерала у Петерхофу, јер он је председник Словенског добротворног друштва Петроградског. Генерал Паренсов као што је познато сад је командант посаде у Петрограду, и веома је уважена личност и у самом царском Двору. Он је у своје време био први војени министар у Бугарског, одмах по њеном ослобођењу. Он се због тога сматра за великог пријатеља Бугара. Знајући да се тако о њему мисли, он је сматрао за потребно да преда мном изјави, да је он исто толико и наш пријатељ колико и бугарски. „О мени вели, говоре да сам ја бугарофил, а да Србе не волим.“ Погрешно је такво мишљење, јер ја нити сам бугарофил, нити србофил, него сам на првом месту русофил, и одмах за тим словенофил, а радујем се напретку и успесима и једног и другог братског народа. Само бих желео да они живе у непрекидној братској слози и љубави. Он је доиста велики Словенин. Не-обично мрзи Аустрију и Немце и своје антипатије према нима ни мало не крије, и осуђује неодважност руске државне политике у овако судбоносним данима за Словене на Балкану. Његова отмена госпођа и кћи (више деце нема) исто су тако ватрене словенофилке, и отворено манифестују своје словенске осећаје где-год се јаве. Стога им је било особито по воли што сам њихов дом посетио. На банкету, који су словенофили приредили у моју част, оне су се надметале у изјављивању патриотских словенских мисли са гостима.

Посетио сам и негдашњег професора наше Велике Школе Платона Кулаковског,²³ чији сам ученик и ја био, и професора Ивана Савића Паљмова,²⁴ који су обојица виђени чланови Словенског добротворног друштва и наши добри пријатељи. И још другу господу која су сарадници овога друштва посетио сам и примао њихове посете.

Од личности високих друштвених положаја посетили су ме гроф Сергије Димитријевић Шеремећев²⁵, Обер-јегермајстор, члан Државног Савета и Дворска Госпођа Катарина Петровна Василчикова²⁶ предала ми је и свој прилог за наш одбор у 500 рубала. Она се подуже са мном разговарала о нашим стварима на Балкану. Много је била одушевљена српским јунаштвом и центлменством. И она је преда мном изјављивала незадовољство према руској политици оклевање.

У Петрограду сам провео свега једанаест дана, и за све то време трудио сам се, да задобијем пријатеље за нашу народну ствар, али су моје посете и виђења с њима била кратка због мојега журења да се у отаџбину вратим. Код Руса се много

²³ Платон Андрејевић Кулаковски (1848–1913), руски слависта, професор Варшавског универзитета (1884–1892), предавао је и у београдској Великој Школи (1878–1882).

²⁴ Иван Савић Паљмов (1855–1920), научник, слависта, академик руске Императорске академије наука 1913, члан управног одбора Петроградског добротворног друштва 1888–1918. године.

²⁵ Сергеј Дмитријевић Шереметјев (1844–1918), руски државник и историчар.

²⁶ Јекатерина Петровна Василчикова (1865–после 1930), руска племкиња.

цени познанство са високим црквеним достојанственицима, а нарочито с поглаваром цркве, и ја због наше опште користи јако жалим што нисам могао у Петрограду да посетим све виђене људе, који су желели да се са мном ближе упознају и да им будем гост.

На четири дана пред мој полазак из Петрограда, по налогу Царевом Његов кројач црквеног одјејање узео ми је меру и израдио ми скупоцени окрут архијерејски с митром, што сам све понео са собом. А патарицу, која овом округу простаје, поконио ми је Митрополит Петроградски Владимир. Сем овога дара, Његово Величанство Император одликовао ме и орденом Св. Владимира другог реда, и послао ми преко Обер-прокурора велику сребрну споменицу ове тристагодишње прославе.

У Москву сам стигао 2. марта и у њој остао до 8 ч., кога сам се дана кренуо за Кијев. Дочек и пријем у Москви био је тако исто свечан и срдачан као и у Петрограду. На железничкој станици дочекали су ме представници власти, наша мала колонија и велики број највиђенијих грађана и чланова Словенског добротворног друштва, којима је на челу био Николај Иванович Гучков,²⁷ председник општине, за тим представници духовенства као изасланици Митрополита, и многи други. Сви ти људи који имају велики утицај у овом првопрестолном руском граду, чинили су ми и засебне посете у нашем Подворју, у коме сам био одсео, а ја сам посете враћао свима којима сам доспео. По усвојеном реду ја сам прву посету учинио Московском Митрополиту Макарију, коју ми је он вратио и ставио ми на расположење све што ми је као архијереју било потребно. Овде су многи желели да им будем гост, али сам се ја могао одазвати само неколицини, између којих на првом месту уваженом Гучкову.

За нарочиту дужност сматрао сам да посетим Књегињу монахињу Јелисавету,²⁸ удову пок. Великог Књеза Сергија, која се замонашила после његове погибије и остатак својега живота посветила добротворству. Она је рођена сестра царичина, и на богомољама приликом свечаности у Петрограду и она је била у групи царске фамилије. Под Њеним покровитељством стоји такозвано Иверско општество, чија је једна болница за време овога рата била код нас смештена у другој београдској гимназији. Као што је познато болница ова много је добра учинила нашим рањеницима и оболелим војницима, и ја сам сматрао за дужност да Књегињи на томе лично заблагодарим. Она је била дирнута мојом изјавом благодарности, и било јој је по вољи што је лично од мене чула од колике је користи код нас болница, о којој се она стара.

И у Москви била је свечана седница Словенског добротворног друштва којој сам лично присуствовао и на којој су ме изабрали за почасног члана, на шта ми је и диплома свечано предана. И ту су држали патриотски и за Србе пријатељски говори,

²⁷ Николај Иванович Гучков (1860–1935), руски предузимач и политичар, председник московске самоуправе 1905–1912. године.

²⁸ Јелисавета Фјодоровна (пољ. Elisabeth Alexandra Luise Alice von Hessen-Darmstadt; 1864–1918) од 1884. супруга великог кнеза Сергеја Александровича, кога су 1905. убили терористи. Стрелана је 1918, канонизирана 1992. године.

а на завршетку седнице предано ми је 5.000 рубаља за наше ратнике. У Москви сам, као и у Петрограду, поред знаменитих тамошњих светиња и храмова посетио и многе друге црквене, просветне, војене и хумане заводе, као: духовне Академије, кадетске корпусе и васпитне заводе, у којима се уче и многа наша деца. Свуда су ме свечано дочекивали, уводећи ме најпре по црквеном реду у своје заводске цркве, где су сви примали од мене благослов, а затим у простране дворнице, у којима су ме поздрављали нарочито спремљеним говорима наставници, или најодабранији ученици. Ја сам свуда кратком речи захваљивао на указаној ми пажњи и дочеку, а ученицима препоручивао да марљиво раде на својој спреми, јер од тога зависи напредак њихове отаџбине и цркве.

У духовним академијама мало има Срба, и ако је потреба наше цркве велика. И оно Срба што их има сви су световњаци, а ми таквих имамо већ приличан број, али црква од њих нема праве користи. Бугари и други православни народи са истока имају васпитанике у академијама махом у монашком и свештеничком чину. Зато њихове цркве нису никад у неприлици, кад им затребају кандидати за црквене положаје. Зато је и наш Архијерејски Сабор донео одлуку, да у академије шаље само монахе и свештенике.

Необично ме дирнуо у Москви дочек и приказ у заводу за слепе. Једва сам доспео да се позиву управе овога завода одзовем, да и тамо посету учиним, али кад сам то већ учинио, осетио сам у души сатисфакцију, какву дотле нисам нигде осетио. Питомци су стари почевши од осме године, па до година зрелога доба. Васпитавају се у правцу верскога морала. Уче се читању и писању по методи за слепе удешеној, уче се за тим радовима који су за њих, и вештини вокалне и инструменталне музике. До суза нас је све присутне дирнуло, кад су декламовали поједине одломке високо моралне садржине, певали химну руску и српску, и свирали најсавршеније музичке комаде, што је све извођено савршено уметнички, под руководством хоровађа. Све је то мало подуже потрајало, и ја сам при поласку све ученике и наставнике благословио и похвалио. Завод има око триста васпитаника, који се у сваком погледу добро негују и издржавају. Завод је постао и издржава се приватним старањем и трошком имућних људи. Управа завода сматра је да је завод особито почаствован мојом посетом, и из благодарности за ту почаст изјавила ми је, да ће у завод примити и бесплатно издржавати петоро наше следе деце, коју ја будем тамо послао.

У Москви сам још сакупио све наше пријатеље и умолио их да нађу на неки начин позајмицу са повољним условима за наше Подворје, да би могло откупити суседна имања, и тим начином слично другим подворјима умножити своје приходе.

За овим сам се опростио са овима пријатељима и оптуживао сам за Кијев, где сам стигао 9. марта у подне. И тамо су ме дочекали представници црквених и државних власти, председништва, и опет малена српска колонија, у којој је и заузимљиви Бошњак Милан Шевић, руски контролорни чиновник, који нам је био од велике услуге у Кијеву, а затим нас отпустио до саме аустријске границе. У Кијеву сам могао остати само два-три дана, јер ми је ту стигла депеша о смрти

нашег најбољег и најмлађег епископа, Доментијана Нишког,²⁹ а и иначе сам журио за повратак у отаџбину. Ипак и у Кијеву сам видео све светине и знаменитости. Вратио сам и посете свима главнијим људима, који су ме дочекали и лично к мени долазили. Одсео сам био у Кијевопечерској Лаври, где ми је по препоруци симпатичнога старца, Кијевског Митрополита Флавијана³⁰ стављено на расположење све што ми је било потребно. Поред свију услуга које су ми чињене док сам тамо био, овај добри Митрополит наредио је, те ми је при поласку отуд дато на његов рачун још и 1.000 рубаља за наше рањенике.

Председнику Словенског добротворног друштва, професору Флоријанском³¹ и његовој породици сматрао сам за особиту дужност да учиним посету, јер је и он у неколико махова шиљао нашем Одбору од стране тога друштва знатне суме. И то друштво изабрало ме за свог почасног члана и предало ми своју диплому. Посетио сам за тим епископе, губернатора, заступника Команданта и друге виђене луде, са свима се опростио, и оставио Кијев 11-ог марта у вече, и отпутовао у правцу аустријске границе. Надалеко од границе, као што сам напред рекао, на станици у Бердичеву сишао сам с возом и колима се одатле одвезао у Почајевску Лавру, да по жели Житомирског и Волинског Архиепископа Антонија³² посетим и ту знамениту Лавру југозападне Русије. Са овим архиепископом лично сам се спријатељио у Петрограду, јер је он један од највиђенијих руских архијереја, а при том је велики пријатељ наше омладине, која се учи у семинарији у Житомиру.

У Почајевској Лаври бавио сам се свега један дан, и пошто сам разгледао њене светиње, штампарију и друге корисне установе, кренуо сам се даље на пут. Пред полазак опростио сам се са тамошњим ваљаним братством, међу којим се налази и онај заслужни архимандрит Виталије, о коме сам напред говорио. Овде ми је братство на испраћају предало један архијерејски округ по налогу упућеном из Петрограда од стране Архиепископа Антонија, као поклон за успомену на ову посету. За ову Лавру /манастир/ железничка је станица у Бердичеву, одакле је до манастира одстојање око тридесет километара, и путује се колима.

За време мојега бављења у манастиру остао је удобни вагон, који је возио само мене и моју свиту, почевши од Кијева, да нас чека на станици. Од ове станице, до Радзивилова, крајње руске станице на аустријској граници путује се железницом нешто више од једнога часа. У Радзивилову ме дочекала на станици велика маса, махом интелегентног света. Ту су били команданти разних родова војске, затим

²⁹ Доментијан (Драгутин Поповић, 1872–1913), српски епископ, владика нишки 1911–1913., након обиласка болесника у нишкој војној болници добио је тифус и од њега преминуо.

³⁰ Митрополит Флавиан (Николај Николајевич Городецки; 1840–1915), руски епископ, кијевски митрополит 1903–1915. године.

³¹ Тимофеј Дмитријевич Флорински (1854–1919), руски историчар и филолог, професор кијевског универзиета (1890), дописни члан руске академије наука (1898). Стрелан 1919. године.

³² Антониј (Алексеј Павлович Храповицки, 1863–1936), руски епископ, после револуције и грађанског рата настао се у Сремским Карловцима, где је од 1920. на челу Руске православне цркве у иностранству.

полицејски, царински и железнички чиновници, сви са породицама и поздравили ме кратким говорима и певањем црквених песама. После поздрава најтоплије су ме молили да сиђем и да с нима одем на колима у њихову цркву, која није далеко, а код које ме очекује народ да прими благослов од мене.

Оваком дочеку у овом месту нисам се надао, али сам видео да се молби морам одазвати, и тако одем на колима до цркве, где ме је доиста очекивао многи народ. По свршеној краткој богомољи ови су прилазили и целивали крст и десницу. Воз је због тога морао закаснити за читав час, али су ме они умиривали да се ја због тога ни мало не бринем, јер они с тим располажу кад ће воз прећи на аустријску страну, а тамо, веле морају чекати на наш воз. Из цркве допратила ме сва она маса света натраг до станице. Кад смо ми поново ушли у наш вагон, опет су нас одушевљено поздрављали певајући уз то црквене песме и химне, нашу и руску. Затим се издвојило из групе неколико виших чиновника и ушли су с нама у воз, те су с нама заједно прешли преко границе и допратили нас до места Броди, прве аустријске станице. Тамо су остали с нама све док нас нису и у аустријском возу удобно сместили. Топло смо се, затим с њима опростили и заблагодарили им на пријатељству и услугама.

Тим се завршио мој дуги пут кроз Русију, који је од несумњиве користи и за нашу цркву и за нашу земљу, јер као што сам напред рекао велику вредност имају у очима Руса посете њихове земље од стране наших достојанственика, а нарочито од достојанственика црквених. Њихови људи од високих положаја мучно се одлучују да сами к нама путују, и ретко нам долазе, а кад им ко од нас дође примају га раширених руку, стављају му се на услугу, и са готовошћу да учине све што могу разбирају о свакој нашој невољи. Господа и госпође из првих друштвених редова надмећу се ко ће бити услужнији и ко више предусретљивости показати.

Као што сам напред рекао, даме из првих домова много су са својим удружењима учиниле за наше ратнике, како у Петрограду, тако и у Москви се нарочито истиче великом енергијом у том правцу госпођа Лидија Михајловна Мазурина, председница женског одсека Арбатовског друштва, у коме су чланице најодличније даме из првих московских домова. Поред повећих сума у готовом новцу, које су нашем Одбору шиљена, спремљено је у том друштву и много рубља и завојног материјала, све трудом и настојавањем ове одличне госпође, и послано је у Србију за наше ратнике. Њен је супруг Константин Мазурин,³³ адвокат, високообразован и имућан господин, који се и сам много заузимао за наше ствари. У њиховом пространим и богатом дому радионице су за шивење болесничког рубља, и просторије за скупљање завојног материјала. Друштвени састанци за одговор и доношење одлука држе се такође у њиховом дому. Такав један састанак, свечано одржан и пропраћен богатом гозбом, био је код них приређен у моју част. Том приликом показали су ми све шта се код њих ради за наше ратнике, а неки од гостију приложили су том приликом и новчане прилоге.

³³ Константин Митрофанович Мазурин (1866–1927), руски интелектуалац, од 1914. српски почасни конзул у Москви.

Дужност ми је још да од господе, која су давно позната као наши свагдашњи и неизмењиви пријатељи, поменем старог (Петра) Николајевића Дурнова,³⁴ публицисту. Он се и сада много заузима за нашу ствар, а своме сину Василију,³⁵ младом војеном капетану ставио је у аманет да гаји симпатије према Србима. И овај млади човек чинио нам је услуге на сваком кораку у Москви. Све своје слободно време посветио је старању о нама, а како је додељен команди железничке службе, много нам је био од користи, кад нам је требало путовати железницом.

Кад смо прешли у Аустрију, престало је оно братство и пријатељство, које нас је кроз Русију пратило, али су и тамо били према нама услужни и указивали нам пажњу, водећи свуда рачуна и одовуд и у повратку о мом положају.

25. априла 1913. года у Београду

Са архипастирским благословом,
Ваш молитвеник,
А Е Митрополит Димитрије.

³⁴ Николај Николајевич Дурново (1842–1919), руски публициста и новинар.

³⁵ Василиј Николајевич Дурново (1884–1920), руски официр.